

गणतान्त्रिक राजतन्त्र

- कपिल लोहनी *

सन् १९७९ मा पहल्वी वंशका इरानका राजा शाहा मोहम्मद रेजा पहल्वी आफ्नो मुलुकमा इश्लामिक क्रान्तिले चरम रूप लिएर राजतन्त्र हट्ने पक्का भएपछि कुनै रक्तपात विना नै देश छोडेर अमेरिका गए । उनको वफादार सेनाले उनी र उनको परिवारको ज्यान बचाएर विदेश पलायन हुन मद्दत गरे भने ती मध्ये अधिकांश उच्च पदस्थ जर्नेलहरु चाहीं इश्लामिक क्रान्ति पश्चात बनेको आयातुल्ला रुहुल्ला खोमेनीको नेतृत्वको इश्लामिक गणतान्त्रिक सरकारको राज्यद्रोहको सजाय अन्तर्गत मृत्युवरण गर्न बाध्य भए । शाहाको शासनकालमा इरानले राम्रै प्रगति गरिरहेको भएता पनि त्यहाँका कट्टरपन्थी इश्लामिक संस्थाहरु र वामपन्थी तथा प्रजातन्त्रवादीहरुले सञ्चालन गरेको सो क्रान्ति पश्चात फ्रान्समा निर्वासित जीवन बिताइरहेका वयोवृद्ध धार्मिक नेता आयातुल्ला रुहुल्ला खोमेनीलाई इरानमा बोलाएर सर्वोच्च नेताको जिम्मेवारी सुम्पिने काम भयो । तर तत्पश्चात भने त्यहाँ कट्टरपन्थी इश्लामिक शासनको शुरुवात भएर क्रान्तिमा मद्दत गर्ने वामपन्थी, प्रजातन्त्रवादी, र अन्य उदारवादी शक्तिहरुसमेतलाई देश छोडेर भाग्न बाध्य बनाएर वा निमित्तयान्न पारेर इरानका नयाँ शासकहरुले मुलुकलाई गहिरो अँध्यारोमा धकेले । आज ४० वर्ष पछि पनि इरानमा खासै परिवर्तन आउन सकेको छैन । उता आफ्नो स्वार्थ पुर्ति होउञ्जेलसम्म शाहालाई शासनमा टिक्न मद्दत गर्ने अमेरिकाले उनको पतन भएपछि भने उतै पुगेका क्यान्सरले पिडित शाहालाई त्यहाँ शरणसमेत दिन हिचकिचाए । त्यसैले शुरुमा उनि पानामा र त्यसपछि इजिप्टमा गएर बसे भने त्यसको एक वर्ष पछि उनको मृत्यु कायरोमा भयो ।

त्यतिबेला म १५ वर्षको थिएँ र मेरा पिताजी पाकिस्तानको राजदुत रहनु भएकोले हामी पुरै परिवार पाकिस्तानको राजधानी इश्लामावादमा बस्दथ्यौँ । हाम्रो निवासको एक लेन पर म अध्ययन गर्ने विद्यालय “इश्लामावाद कलेज फर व्याइज” कै वगलमा इरानी राजदुतावास थियो र त्यहाँ इरान गणतन्त्र घोषित नहोउञ्जेलसम्म रात दिन प्रदर्शन भइरहन्थ्यो । हामीले जन्मे देखि नै नेपालमा राजा रानीका भक्ति गितहरु रेडियो मार्फत सुनिरहेका र नेता भनेकै राजा महेन्द्र र वीरेन्द्र हुन् भन्ने जस्तो भान परेकोले होला मेरो बालसुलभ मनले पाकिस्तानी टेलिभिजनको समाचारमा इरानका शाहा आँखा भरि आँशु पारेर हवाइजहाजमा चढेर मुलुक छाड्न लागेको दृश्य र समाचार देख्दा यो घटनालाई पचाउनै निकै मुशिकल भयो । यस्तै समयमा एकदिन पिताजीसँग मैले “के नेपालमा पनि एकदिन राजाले गद्दी त्यागेर गणतन्त्र आउँछ ?” भनेर सोधेको थिएँ र मेरा पिताजीले आज बिसौँ शताब्दीमा राजतन्त्रको ठाउँमा बिस्तारै गणतन्त्र आउन थालेको भए पनि नेपालमा तत्कालै त्यस्तो अवस्था नआउने तर सँधैँ भने हामी कहाँ पनि राजतन्त्र टिक्न गाह्रो हुने कुरा बताउनु भएको थियो । मैले फेरी “के

राजा, राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्री सबै अट्ने व्यवस्था गर्न सकिँदैन ?” भनेर सोध्दा पिताजीले मुस्कुराउँदै यस्तो व्यवस्था आजसम्म दुनियामा कहीं पनि नभएको कुरा बताउनु भयो र भन्नु भयो कि अरु कुनै मुलुकले यस्तो गर्ने वारे सोच्यो र गयो भने यस्तै व्यवस्थाको अनुकरण अरु राजतन्त्र भएका मुलुकले पनि गर्न सक्छन् । तर राजाहरु बलिया भएसम्म यस्तो त के गणतन्त्र पनि आउन दिँदैनन् ।

खासगरी बिसौं शताब्दीमा विश्वका धेरै मुलुकमा राजतन्त्र विभिन्न कारणले उन्मुलन हुँदै गए । यस अवधिमा आजसम्म युरोपमा नै २२ वटा राजतन्त्र भएका मुलुकहरु मध्ये १० वटाबाट राजतन्त्र समाप्त भयो । प्रथम विश्वयुद्ध भन्दा निकै अघि नै भारत, वर्मा, इन्डोनेशिया, फिलिपिन्स लगायत धेरै मुलुकहरुमा पश्चिमा साम्राज्यवाद लादिए पछि स्थानीय राजतन्त्र उन्मुलन गरेर रजौटाहरु सम्मलाई आफ्नो हिमायत गर्न राखेर आफ्नै मुलुकको शासन व्यवस्था लागु गरिएको थियो भने जापानको साम्राज्यवादी नीतिले गर्दा कोरिया गणतान्त्रिक मुलुक बनेको थियो र चीनका वादशाहलाई पनि मन्चुरियामा लगेर थपनाका राजा बनाइएको थियो । प्रथम विश्वयुद्ध पश्चात अट्टोमन साम्राज्यको पतन भएर टर्कीमा पनि मुस्तफा कमाल आतातुर्कले गणतन्त्र घोषणा गरे । रुस, चीन र भियतनाममा कम्युनिष्ट क्रान्ति सफल भएपछि आफ्ना इर्द गिर्दका मंगोलिया, लाओस, कम्बोडिया तथा पुर्वी युरोपका कैयन् देशहरुमा पनि राजतन्त्रको उन्मुलन भएर कम्युनिष्ट मुलुक घोषित भए । दोश्रो विश्वयुद्ध पश्चात प्रजातन्त्र र कम्युनिज्मको बढ्दो लहरले गर्दा धेरै मुलुकहरु जस्तै लिविया, इराक, इजिप्ट, इथियोपिया, अफगानिस्तान आदीमा सेनाले विद्रोह गरेर गणतन्त्र स्थापना गर्‍यो ।

तर यस्तो परिस्थितिमा पनि जापान, नेपाल, भुटान, ब्रुनाई, थाइल्याण्ड, मलेशिया, कम्बोडिया (पुनः राजतन्त्र ल्याइएको), अधिकांश मध्यपुर्वका राष्ट्रहरु, जोर्डन, लिसोथो तथा केही अफ्रिकी मुलुकहरु र करिब १२ वटा युरोपिय राष्ट्रहरुमा आज पनि विभिन्न प्रकारका राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाहरु छन् भने क्यानाडा, न्युजिल्याण्ड, अष्ट्रेलिया, सोलोमन आइल्याण्ड, पपुवा न्युगिनी तथा अन्य केही कमनवेल्थ राष्ट्रहरुले अझै पनि वेलायतको राजतन्त्रलाई नै मानेर बसेका छन् । युरोपका कैयन् मुलुकमा पुरुष र महिला मध्ये जो पनि राज सिंहासनको हकदार हुन सक्छन् भने संयुक्त अरब इमिरेट्स र मलेशिया जस्ता मुलुकमा भने रजौटाहरु मध्ये पालै पिलो राजा हुने व्यवस्था पनि मिलाइएको छ ।

राजा र निरङ्कुश शासक (डिक्टेटर) हरुको समस्या के छ भने, उनिहरुका पछाडी धेरै भारदारहरु हुन्छन्, जसले उनिहरुलाई घेरेर राखेका हुन्छन् र उनिहरु यस्ता भारदारका कुरा नमानेर आफ्नो तवरले शासन गर्ने सक्दैनन् र गर्न खोजेमा हत्या वा अन्य षडयन्त्रको शिकार हुन पुग्दछन् । अनि यस्ता कुराहरु बाहिर कतै आउँदैनन् पनि । त्यसैले राजा र निरङ्कुश शासकहरु प्रायः भारदारहरुको गलत निर्णयका बन्दी हुने भएकाले बदनाम पनि हुन्छन् । हुनत गणतन्त्रमा पनि राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्रीहरु आफ्ना पार्टीका मानिसहरुको चंगुलमा पर्छन् र प्रायःजसो निर्णय पार्टी कै निर्देशनमा गर्न बाध्य हुन्छन् र नगरेमा हटाइने सम्भावना पनि हुन्छ,

तर यस्ता कुरा भने पत्रकारहरूको कानमा पुगेर सो सार्वजनिक हुन जान्छ । राजा महेन्द्र जस्ता केही राजाहरू मात्र अरुसँग सल्लाह लिएर पनि निर्णय आफ्नै तरिकाले गर्दथे तर राजा वीरेन्द्र भने श्रीमती र भारदारहरूको षडयन्त्रका बन्दी नै भएका थिए । कतिसम्म भने एकचोटी २०४५ साल तिर उनिसँग भेट्न हाम्रा पिताजी जाँदा मुलुकमा भएका विभिन्न अनियमितता वारे पत्रपत्रिकामा छापिएका खबरहरूको कटिड लगेर देखाउँदा राजाले मलाई त यस्ता कुरा यहाँ देखाएकै छैनन् भनेछन् । उनलाई राम्रा राम्रा खबरहरू मात्र सुनाउँदा रहेछन् । यसरी अरुको स्वार्थमा राजाहरू प्रायः बदनाम हुने गर्दछन् । राजा ज्ञानेन्द्रले पनि पञ्चायती खुँखार व्यक्तिहरूलाई दरवारमा स्थान दिएकाले उनि तिनको षडयन्त्रका शिकार बन्न पुगे । उनलाई ठिक सल्लाह दिने व्यक्ति निकै कम थिए । तर राजा महेन्द्र की रानी रत्न र ज्ञानेन्द्र की रानी कोमल निकै असल महिलाहरू भएकाले यिनले राजाका कामकाजमा कहिल्यै हस्तक्षेप गरेनन् । राजा वीरेन्द्रलाई भेट्न जाने हितैषीहरूले दिएका राम्रा सल्लाहहरू भारदारहरूले लागु हुनै दिँदैनथे र त्यस्ता असल व्यक्तिहरू उनिहरूको नजरमा भँडुवा हुन्थे र उनिहरूलाई सकेसम्म राजासँग भेट्ने अवसर नै दिँदैनथे ।

राजा ज्ञानेन्द्र यस्तो बेलामा राजा भएका थिए की उनले अलिकति पनि वृद्धि विवेक पुऱ्याएर मुलुकको राजनैतिक द्वन्द्व खतम गरेर शान्ति स्थापना गर्ने काममा सहयोग गर्न सकेको भए उनि मात्र होइन नेपालको राजतन्त्र पनि आउँदा कैयन् दशकहरूसम्म डगमगाउन सक्ने थिएन । राजा महेन्द्रले जस्तो न त राजा वीरेन्द्रले वा न नै राजा ज्ञानेन्द्रले छिमेकी मुलुकसँग कुटनीतिक हिसाबले सम्बन्ध सुधार गर्न सके । तैपनि यी दुवै पछिल्ला राजाहरूले छिमेकी मुलुकसँग भुक्नु भन्दा जनतासँग नै भुक्न मञ्जुर गरे । यस्तो उदारता यदी अलि पहिले नै सोचेर जनता माझ देखाएको भए न त राजा वीरेन्द्रले त्यति धेरै शक्तिविहिन हुनु पर्दथ्यो, न राजा ज्ञानेन्द्रले नै गद्दी छोड्न बाध्य हुनुपर्ने थियो । तैपनि जे भएको भएता पनि यी दुवै राजाहरूले जनता सामु भुकेर भएपनि शान्तिपूर्ण तवरले नै सत्ता हस्तान्तरण गरेका हुन् । राजा ज्ञानेन्द्रले सत्तामा रहँदा खासै कुनै ठोस कार्य गर्न नसकेका भए पनि सत्ता छोडेको दिन देखि आजसम्म कुनै गलत काम पनि गरेको देखिएको छैन । यसैबाट पनि थाहा हुन्छ की राजा हुँदा उनि भारदारहरूको जालमा कसरी जकडिएका थिए र आज आम जनता हुँदा उनि एकाध सहयोगी र सल्लाहकार मात्र राखेर आफै कसरी निर्णय गर्न सक्छन् भनेर । उनलाई राजा वीरेन्द्रको हत्यामा मुछेर कति खबरहरू बनाइएका थिए, तर राजपाठ छाडेपछि पनि उनले देश छाडेर जाने काम कहिल्यै गरेनन् ।

दोश्रो जनआन्दोलनमा जंगलमा बस्ने र गाउँ-शहरमा बस्ने सबै राजनीतिक प्राणीहरूले जित हासिल गरे तर एकलो हार्ने व्यक्ति भने राजा ज्ञानेन्द्र मात्र भए । आखिर सबैले जितेको ठाउँमा नाम मात्रको राजतन्त्र भएपनि कायम गरिदिएको भए के नै बिग्रन्थ्यो र ? यस्ता गौढ विषयहरूमा सम्बिधान सभाको चुनाव हुँदा कै बेला जनमत पनि संकलन गरेको भए हुने थियो नि । आज बेलायत वा जापान नाम मात्रको राजतन्त्र भएका मुलुकहरू भएकाले के तिनीहरू गए-गुज्रेका छन् र ? अधिकांश जनतालाई यो कुरामा चित्त नबुझे पनि कसैले केही गर्न सक्ने

स्थिति नै थिएन त्यतिबेला र फेरी अब मुलुकमा शान्ति र समृद्धि आउने पक्कै छ भने जे जे गरे पनि गरुन् भनेर जनता चुप लागेका हुन् । तर खै जे जस्तो परिवर्तन आए पनि र जति नै राम्रा सम्बिधानका ढड्डा वारम्वार तयार भएपनि नेपाली जनताले कहिल्यै खुशी र सुखको सास फेर्न भने पाउने भएनन् । प्रजातन्त्र पुनर्वहाली गर्न मद्दत गर्ने छिमेकी राष्ट्रले पनि राजतन्त्र र हिन्दु अधिराज्य कायम गर भनेर सल्लाह दिएका र सो नमाने पछि एहेशान फरामोशी भयो भनेर रिसाएका थिए अरे ।

हाल आएर राजतन्त्रवादीहरूले मुलुकका विभिन्न शहरहरूमा राजतन्त्रको पक्षमा प्रदर्शन गरिरहेका छन् र सरकारी पक्ष भने पञ्चायती कालमा भैँ प्रतिकारमा उत्रने हुँकार हाँकदै छ । समयले कस्ता कस्ता दिनहरू ल्याउँदो रहेछ । तर धेरै गुटमा विभाजित राजतन्त्रवादीहरू जबसम्म एक भएर मोर्चा वन्दी गर्दैनन् उनको माग कुनै हालतमा पनि पुरा हुने देखिँदैन । राजतन्त्र हटेको पनि एक दशक नाघिसकेछ । तर कम्बोडियामा पनि यसरी हटेको राजतन्त्र पुनःस्थापित भयो भने अफगानिस्ताका राजा जहिर शाहले चाहेका भए आज उनका सन्तती त्यहाँ पुनः राजा हुने थिए । जे जस्तो परिवर्तन भए पनि नेपालमा जनहितका राम्रा काम प्रायः हुने नगरेकोले नै राजतन्त्रको पुनःस्थापनाका विचारहरू आज आउन थालेका हुन् जबकी सम्बैधानिक राजतन्त्र हुँदा पनि विगतमा राजदरवारले निकै धेरै असोभनीय राजनीतिक दाउपेचहरू खेलेको नै थियो, जुन आज थाइल्याण्डका राजाले खेल्दै छन् । यस्तै कुराहरू सोच्दै म निदाएछु ।

राजावादीहरूले एउटा बलियो मोर्चा बनाएर आन्दोलनलाई सशक्त बनाउँदै लगेछन् र यो आन्दोलनले अप्रत्याशित रूपमा ठुलो रूप लिएछ र विभिन्न पार्टी र छिमेकी राष्ट्रहरूको पनि समर्थन पाउन थालेछ । विशाल राउण्ड टेबल कन्फरेन्समा एक थरी पुरानै पाराको सम्बैधानिक राजतन्त्रको पक्षमा रहेछन् भने अर्का थरी अब आउने राजतन्त्रात्मक व्यवस्थामा राजाको भूमिका पहिलेको भन्दा निकै कम गरेर वेलायत वा जापानको जस्तै बनाउनु पर्छ भन्दा रहेछन् । एक थरी भने अबको राजतन्त्रले धर्म र संस्कृति तथा राष्ट्रियता र अखण्डताको संरक्षण गर्ने भूमिका मात्र खेल्नु पर्दछ भन्दो रहेछ र फेरी अर्को थरी भने होइन नेपालमा अब गणतन्त्रले जरा गाडिसकेकोले यही व्यवस्था कायम रहनु पर्छ भन्दा रहेछन् ।

राजतन्त्र पुनर्वहाली भयो भने त राजगद्दीमा पूर्वराजा ज्ञानेन्द्र नै आशिन हुने भएकाले उनको पनि राय लिनुपर्छ भनिएछ । उनले भने पहिलेको जस्तै मोडलको सम्बैधानिक राजतन्त्र नभए त कुनै भूमिका नै नभएको राजाको के काम भन्ने तर्क दिएछन् । सबै किसिमका धारणाहरूलाई मध्यनजर गरेपछि आखिरमा के निष्कर्ष निस्किएछ भने हालको गणतान्त्रिक पद्धतिलाई नहटाउने र नेपालमा राजतन्त्र पनि रहने तर पदानुक्रम (हेराकी) मा राजा राष्ट्रपति भन्दा केही माथि भए पनि मुलुकको सत्ता र प्रशासनका काममा भने हाल प्रधानमन्त्री र राष्ट्रपतिले गर्ने गरेका सबै कार्यहरूले निरन्तरता पाउने र राजाले भने सबै खाले धर्म र नेपाली संस्कृतिको सम्बर्धन गर्ने दायित्व पाउने र मुलुकको सावभौम सत्ता र राष्ट्रिय अखण्डताको अन्तिम निर्णायक पनि

राजा नै हुने तथा यी कार्यहरु वाहेकका सबै कार्यहरु हाल कै व्यवस्था मुताविक चलने । यस्ता सिमित दायित्व सहितका राजा बन्न पूर्वराजा ज्ञानेन्द्र तयार नभएमा उनकै छनौटमा उनका छोरा, नाती वा निकट परिवारका छोरी पनि राजगद्दीको हकदार हुनसक्ने व्यवस्था गर्ने ।

राउण्ड टेबलले गरेको यो निर्णयमा सबै पक्षको हस्ताक्षर गराएर भोलि नै दुबै संसदको विशेष अधिवेशन बोलाएर यसलाई पारित गर्ने नोट पठाउने र तत्पश्चात राष्ट्रपतिको अनुमोदन पछि यसै हप्ता एक विशाल समारोहका बिच यस्तो प्रकारको विश्वमा नै नौलो र नविनतम राजतन्त्रको नेपालले स्थापना गर्ने फैसला भएछ । सबै पक्षले खुशी प्रकट गरे । म पनि आफुले वचपनमा सोचेको कुरा सार्थक भएकोमा खुशीले निकै गदगद भएँ ।

चराहरुको चिरबिरले बिहान झल्यास्स निन्द्रा खुल्दा पो यी सबै सपनामा पो देखिएको रहस्य खुल्यो । अनि पो मनमा लाग्यो यति सजिलोसँग र यति सौहार्द्रपूर्ण वातावरणमा यस्ता गौढ कुराहरुमा छलफल भएर निर्णयमा पुऱ्याउने कला र क्षमता हामी नेपालीमा भएको भए त हामी आज कति विकसित भइसकेका हुने थियो ।

* लेखक विकास अर्थशास्त्री र पुर्वबैंकर तथा नेपाल एकल व्यक्तित्व समाजका अध्यक्ष समेत हुन् ।

२०७७ साल मंसिर २६ गते